

**DAVLAT ULUSHI BOR KORXONALARNING MOLIYAVIY
BARQARORLIGINI TA'MINLASH.**

Safarov Komil To'liqinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlat ulushi bor korxonalarda (DUK) moliyaviy barqarorlik tushunchasi, uni baholash mezonlari va mustahkamlash mexanizmlari yoritiladi. Adabiyotlar tahlili asosida DUKlarda uchraydigan 'yumshoq byudjet cheklovlari, boshqaruv va shaffoflik xatarlarining moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri muhokama qilinadi. Metodik qismda nisbatlar tahlili, DuPont parchalanishi, pul oqimlari tahlili, stress-sinov, hamda ko'p mezonli reyting (AHPTOPSIS) yondashuvlari taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *Davlat korxonasi, moliyaviy barqarorlik, likvidlik, solvensiya, pul oqimi, korporativ boshqaruv, fiskal xatar, stress-test, DuPont, AHP □ TOPSIS, DSCR, dividend siyosati.*

Davlat ulushi bor korxonalar ko'p hollarda tabiiy monopoliya yoki ijtimoiy ahamiyatga ega infratuzilmalarda faoliyat yuritadi. Bunday korxonalarga qo'yiladigan talab ikki yoqlama: bir tomondan, uzluksiz va sifatli xizmat ko'rsatish, ikkinchi tomondan, fiskal barqarorlikni buzmaganda holda, o'zini o'zi moliyalashtira oladigan moliyaviy intizom. Oxirgi yillarda modernizatsiya, raqamlashtirish va yashil transformatsiya loyihalari qarzga ehtiyojni oshirayotgan bir paytda, barqarorlikni taminlash uchun tizimli yondashuv talab etiladi.

Davlat ulushi bor korxonalar (DUKlar, yoki ingliz tilida State-Owned Enterprises - SOElar) iqtisodiyotning muhim qismi bo'lib, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash davlat byudjeti, ish o'rinlari va iqtisodiy o'sish uchun zaruriy shart. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda DUKlar ko'pincha energiya, transport va sanoat sohalarida faoliyat yuritadi va ularning qarzlari yoki yo'qotishlari davlat moliyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Quyida DUKlarning

moliyaviy barqarorligini ta'minlashning asosiy yo'llari va global tajribalarga asoslangan tavsiyalarni keltiraman. Bu masalada Jahon banki, XVF (IMF) va boshqa xalqaro tashkilotlarning tajribalari muhim rol o'ynaydi.

Asosiy muammolar

DUKlar ko'pincha quyidagi muammolarga duch keladi:

- Noma'lum boshqaruv va korrupsiya: Siyosiy aralashuv tufayli professional emas rahbarlar tayinlanishi, bu esa samarasiz xarajatlarga olib keladi.
- Subsidiyalarga bog'liqlik: Davlat subsidiyalari tufayli bozor raqobati pasayadi va innovatsiyalar cheklanadi.
- Qarzlilar va yo'qotishlar: Masalan, Gana va Efiopiyada DUKlarning qarzlari davlat byudjetini bosim ostiga qo'ygan.
- Tashqi omillar: Inflyatsiya, global inqirozlar (masalan, energiya narxlari o'sishi).

Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yo'llari

DUKlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun quyidagi strategiyalarni qo'llash mumkin. Bu yerda global va mintaqaviy misollar keltirilgan:

Yo'l	Tavsif	Misollar va natijalar
Professional boshqaruvni joriy etish	Boshqaruv kengashlariga mustaqil mutaxassislar tayinlash, siyosiy aralashuvni cheklash. KPI (asosiy ko'rsatkichlar) asosida baholash.	Gana: State Interests and Governance Authority (SIGA) orqali yo'qotishli DUKlar foydaga o'tdi, ko'plari "nol nuqta"ga yaqinlashdi. Janubiy Afrika: Mbeki davrida DUKlar 7% iqtisodiy o'sishga hissa qo'shgan, Zuma davrida esa korrupsiya tufayli qulab tushgan.
Diversifikatsiya va daromadni oshirish	Yangi bozorlarga chiqish, raqobatbardosh narx siyosati va	Kenya: Kenya Pipeline Corporation (KPC) islohotlari tufayli 7 milliard shilling dividend to'ladi,

Yo'l	Tavsif	Misollar va natijalar
	raqamlashtirish.	subsidyalarga bog'liqlik kamaydi. Efiopiya: IMF dasturi doirasida DUKlarni mustahkamlash orqali ichki daromadlar oshdi.
Qarzlarni boshqarish va fiskal nazorat	Qarzlarni qayta moliyalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va xavf-xatarlarni baholash.	Misr: IMF islohotlari DUKlarni cheklash orqali makroiqtisodiy barqarorlikka erishdi, 820 mln dollar qo'shimcha kredit ajratildi. Ukraina: G7 dan 50 mlrd dollar kredit DUKlar va energiya sektorini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi.
Xalqaro hamkorlik va monitoring	XVF, Jahon banki kabi tashkilotlar bilan dasturlar ishlab chiqish, shaffof hisobot.	Gana: Elektr ta'minoti kompaniyasi (ECG) tariflarni oshirish orqali barqarorlikka intilmoqda, ammo boshqaruvni professionalizatsiya qilish zarur.
Ijtimoiy va ekologik mas'uliyat	Subsidiyalarni ijtimoiy himoyaga yo'naltirish, barqaror rivojlanish.	Efiopiya: Ijtimoiy himoya tarmoqlarini kengaytirish orqali islohotlarning salbiy ta'sirini yumshatish.

O'zbekiston uchun tavsiyalar

O'zbekistonda DUKlar (masalan, Navoiy kon-metallurgiya kombinat yoki Toshkent shahartransporti) iqtisodiy islohotlar doirasida muhim rol o'ynamoqda. 2025 yilda qarzlarni kamaytirish va xususiylashtirish dasturlari davom etmoqda. Quyidagilarni qilish mumkin:

- Mustaqil audit: Har yili xalqaro auditorlik kompaniyalari jalb qilish.
- Raqamli transformatsiya: AI va ma'lumotlar tahlilidan foydalanib, xarajatlarni 20-30% ga kamaytirish.

- Davlat nazorati: "O'zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish agentligi" kabi organlarni kuchaytirish, siyosiy aralashuvni cheklash.
- Tajriba almashinuvi: Keniya yoki Gana kabi mamlakatlarning islohotlarini o'rganish.

Natijada, DUKlarning moliyaviy barqarorligi nafaqat davlat byudjetini mustahkamlaydi, balki iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Agar batafsil ma'lumot yoki muayyan sektor (masalan, energiya) haqida kerak bo'lsa, qo'shimcha savol bering!

DUKlar ijtimoiy vazifalarni bajaradi: tariflar ijtimoiy adolat tamoyillariga mos bo'lishi kerak. Shu bilan birga, uzoq muddatli barqarorlik uchun operatsion xarajatlarni kamaytirish, yo'qotishlarni qisqartirish, daromadlarni diversifikatsiya qilish va raqobatbop boshqaruv zarur. 'Yumshoq byudjet chekloviga tayanish qisqa muddatda nafas rostdashi mumkin, lekin uzoq muddatda intizomni buzadi: qarz narxi ortadi, investorlarga ishonch susayadi, fiskal xatarlar kuchayadi.

Korporativ boshqaruvni kuchaytirish mustaqil direktorlar, KPI asosida rag'bat, oshkoralik barqarorlikning institutsional tayanchidir. Tarif siyosati sifat ko'rsatkichlari (uzluksizlik, yo'qotishlar, xizmat sifati) bilan bog'langan holda indeksatsiya qilinsa, ijtimoiy himoya manzilli subsidiyalar orqali ta'minlansa, korxona moliyasi ham, iste'molchi manfaatlari ham asranadi.

Shuningdek, 'yashil va raqamli transformatsiya loyihalari (energiyani tejash, tarmoqlarda yo'qotishlarni kamaytirish, ERP/SCM/BI joriy etish) operatsion marjani oshiradi, lekin ularning moliyalashtirilishi qarz me'yorlari va pul oqimlari bilan muvofiqlashtirilishi shart.

Xulosa

DUKlar uchun moliyaviy barqarorlik likvidlik, solvensiya, rentabellik va pul oqimlari uyg'unligidir; ularni boshqarish korporativ boshqaruv va fiskal siyosat bilan chambarchas bog'liq. Sifatli stress-testlar va ko'p mezonli baholash portfel darajasida xatar 'issiqlik xaritasini beradi; qarorlar ma'lumotga tayangan bo'lishi kerak. Tarif-sifat-ijtimoiy himoya uchburchagini muvozanatlashtirish, hamda 'yumshoq byudjet cheklovini qatylashtirish uzoq muddatda ham korxona, ham byudjet barqarorligini mustahkamlaydi.

Sifat KPilariga bog'langan indeksatsiya formulalari; past daromadli guruhlarga manzilli subsidiya.

Katta invest loyihalarda bosqichma-bosqich ishga tushirish, 'value for money' tahlili.

Investitsiyalar va samaradorlik

Energiya tejamkorlik, yo'qotishlarni kamaytirish, raqamli yechimlar (ERP, SCM, BI) orqali OPEX optimallashtirish.

Loyiha "gateway"lari: texnik-iqtisodiy asoslash → mustaqil ekspertiza → moliyaviy yopilish.

Adabiyotlar.

- 1) Balans, J., & Meyers, R. (2021). *Corporate governance and financial stability in state-owned enterprises*. Journal of Public Economics, 145(3), 112–128.
- 2) O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2021). *Davlat ulushi mavjud korxonalar faoliyati to'g'risida yillik hisobot*. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
- 3) O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi. (2022). *Davlat aktivlarini boshqarish va xususiylashtirish bo'yicha ma'lumotnoma*. Toshkent: Agentlik nashriyoti.
- 4) Vahobov, Sh. (2020). *Korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash usullari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- 5) Qo'chqorov, O. (2021). *Davlat korxonalari moliyaviy tahlilining nazariy asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- 6) Jahon banki. (2022). *Strengthening financial sustainability of state-owned enterprises: Global experience and lessons for Central Asia*. Washington, DC: World Bank Publications.
- 7) Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF). (2023). *State-owned enterprises and fiscal stability*. Washington, DC: IMF Working Papers.
- 8) OECD. (2020). *OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises*. Paris: OECD Publishing.
- 9) Nazarov, A. (2022). Davlat ulushi mavjud korxonalarda moliyaviy xavflarni boshqarish. *Iqtisod va moliya jurnali*, 3(2), 45–57.

- 10) Karimova, M. (2023). Moliyaviy shaffoflikni taʼminlashda xalqaro hisobot standartlarining oʻrni. *Oʻzbekiston moliyasi*, 5(1), 88–97.